

Türk Anayasacılığında Kemalist Yaklaşımın Anlamı*

Mümtaz Soysal**

Bu kısa tebliğ, bir büyük insanın yüzüncü doğum yılı dolayısıyla ileri sürülmüş bir görüş olmaktan öteye, çağdaş Türkiye'nin anayasa sorunları açısından da önem taşıyan bir konuya açıklık getirmeye çalışacak: Kemalist anayasa yaklaşımının bugünkü anayasa tartışmalarına tutabileceği ışık ne olabilir?

Bu sorunun yanıtlanması için, de, her şeyden önce, Kemalist anayasa anlayışının ne olduğunu belirlemek ve daha sonra bu yaklaşımın daha sonraki anayasa gelişmeleri içindeki yerini görmek gerekiyor.

Tebliğde, Kemalist hareketin başlangıcıyla ilişkili olarak akla gelebilecek bir takım sorular yanıtlanarak bu belirlemenin gerçekleştirilmesine çalışılacak.

1) Mustafa Kemal niçin “meclis hükümeti” sistemini seçti?

Görünürdeki neden, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın 16 Mart 1920'de dağıtılışından sonra Anadolu'da “*selahiyet-i fevkaladeyi haiz*” bir meclis toplama zorunluluğunun ortaya çıkışıdır. Osmanlı meclisindeki mebusların Türkiye Büyük Millet Meclisine üye sayılmaları da gösteriyor ki, bir sürekliliğin aranması ve “*inhilal eden Teşkilât-ı Esasiyemizin bıraktığı boşluğun derhal doldurulması*”¹ söz konusudur.

Ama aynı zamanda, çok büyük bir kopma da var: Artık, “*hâkimiyet-i millîye*” sözü, Osmanlı döneminde hiç görülmeyen bir sıklıkla edilmeye başlanmıştır.

Akla gelebilecek ilk soru şudur: Mustafa Kemal. “*Anafartalar Kahramanı*” ya da en azından “*Heyet-i Temsiliye Reisi*” olarak. Anadolu'daki hareketi sürdürmek için daha kişisel ve daha otoriter bir yönetim biçimi seçebilecek durumdayken, niçin “*meclis hükümeti*” sistemini seçti?

* Bildiriler ve Tartışmalar, Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu (17 – 22 Mayıs 1981) Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Dizisi. Tisa Matbaası, 1983. Ankara, içinde, s.211 – 218.

** Prof. Dr. A.Ü. SBF, Emekli Öğretim Üyesi.

1 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,1 (TBMM'nde ve CHP Kurultaylarında). Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları: 1. İstanbul, 1945. s.56.

İlk bakışta, yeni bir devlet kurar gibi gözükmeysin ve hâlâ “saltanat ve hilafetin istihlas”ından² söz etmenin en kolay yolu bütün yapılanları ancak bir “meclis reisi” olarak yapmak ve böylece bir “padişah kaymakamlığı ihdas etmek”den³ kaçınmak oluyor. Fakat şu soruyu sormak da yararlı olabilir: Meclis hükümeti sisteminin seçilmiş olması, yalnızca böyle bir pratik ve pragmatik bir nedene bağlanabilir mi? Yoksa, bu nedenin gerisinde, daha temelli bir düşünce mi saklıdır?

Sorunun yanıtı, belki, Mustafa Kemal’in, Meclis açılışından çok önce, Ankara’ya gelişinin ertesi günü 28 Aralık 1919’da Ankara “ileri gelenleri” ile Ziraat Mektebi’nde yaptığı konuşmanın şu sözlerinde bulunabilir:

“Efendiler! Bir millet mevcudiyeti ve hukuku (hakları) için bütün kuvvetiyle, bütün kuvvayı fikriye ve maddiyesiyle alâkadar olmazsa, bir millet kendi kuvvetine istinaden mevcudiyet ve istiklalini temin etmezse, şunun bunun bazıçesi (oyuncağı) olmaktan kurtulamaz. Hayatı milliyemiz, tarihimiz ve son devirde tarzı idaremiz buna pek güzel delildir. Bu sebeple teşkilatımızda Kuvayı Milliye’nin âmil ve iradei milliyenin hâkim olması esası kabul edilmiştir. Bugün bütün cihanın milletleri yalnız bir hâkimiyet tanurlar: hâkimiyeti milliyeye... Teşkilatın diğer teferruatına bakacak olursak, işe köyden ve mahalleden ve mahalle halkından, yani fertten başlıyoruz. Fertler mütefekkir (düşünür) olmadıkça, kitleler istenilen istikamete, herkes tarafından iyi veya fena istikametlere sevkolunabilirler. Kendini tahlis edebilmek (kurtarabilmek) için her ferdin mukadderatıyla bizzat alâkadar olması lâzımdır. Aşağıdan yukarıya temelden çatıya doğru yükselen böyle bir müessese elbette rasin (sağlam) olur. Şüphe yok her işin başlangıcında aşağıdan yukarıya doğru olmaktan ziyade yukarıdan aşağı olması zarureti vardır.”

“Birincisinin tecellisinde bütün beşeriyet, için gayeye vusul müyesser (amaca varmak kolay) olmuş olurdu. Böyle olmanın imkânı amelî ve maddisi henüz bulunamadığından bazı müteşebbisler milletlere verilmesi lazımgelen istikametinin itasında delâlette bulunuyorlar (verilmesinde kılavuzluk ediyorlar). Bu suretle yukarıdan aşağıya taazzuv ettirilebilir (örgütlenirilebilir). Biz memleketimiz dâhilindeki seyahatlerimizde bittabi birinci tarzda başlamış olan teşkilâtı milliyemizin mebdai hakikiye (gerçek başlangıca), ferde kadar indiğini ve oradan tekrar yukarıya doğru hakiki taazzuvatın (örgütlenmenin) başladığını kemali şükranla gördük. Bununla beraber derecei tekemmüle vâsil olduğuna iddia edemeyiz. Bunun için sureti mahsusada sarfi mesai etmemiz bir vazifei milliyeye ve vataniye telâkki edilmelidir.”⁴

2 5 Eylül 1920 tarihli “Nisab-ı Müzakere Kanunu”. Md. 1.

3 Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, s.59.

4 Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, II, (1906-1938). Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü Yayınları: 1, İstanbul, 1959. s. 11-12.

Demek ki, basit bir pragmatizmin ötesinde, belirli bir inanç da burada kendini gösteriyor: yukarıdan aşağıya doğru başlatılan bir hareket, gerçek bir başarıya ulaşabilmek için, aşağıdan yukarıya doğru yükselen bir irade temeline dayanmalıdır. Böyle olursa, hareketi temsil eden organın önünde hiç bir kuvvet duramaz. Bu bakımdan Mustafa Kemal'in tutumu ile **La Convention nationale** de toplumu altüst etme gücünü gören Fransız İhtilâli'nin Jacobin'leri arasında büyük bir yakınlık görülüyor.

2) Cumhuriyet'e geçiş «meclis hükümeti» sistemini ne ölçüde etkilemiştir ve 1924 Anayasası bu sistemin etkisini ne ölçüde sürdürmüştür?

Cumhuriyet'in ilânı yeni bir anayasa ile değil, meclis hükümeti sistemine dayalı bir “*Teşkilât-ı Esasiye Kanu*”nu “*tavzihan tâdil*” eden bir değişiklikle oldu. Daha sonra, 20 Nisan 1924'te kabul edilen bir Anayasa da, özgürlükler listesine ve yönetim ile yargı bakımından devlet kuruluşuna getirilen ayrıntılar dışında, Cumhuriyetin ilânıyla benimsenen biçimi aşağı yukarı aynı çizgilerle sürdürdü. Meclise karşı “*müştereken mesul*” bir İcra Vekilleri Heyeti'nin kurulması ve “*ısdar edeceği bilcümle mukarrerattan mütevellit mesuliyeti*” bir başvekil ile “*vekil-i aidi*” tarafından üstlenilen bir cumhurbaşkanının yaratılması, sisteme bir parlamenter sistem görüntüsü vermekteydi ama, Türkiye Büyük Millet Meclisi, “*milletin yegâne ve hakiki mümessili olup millet namına hakkı hâkimiyesi istimal*” eden tek organdı.

Siyasal yaşamın gerçekleri ile bir büyük liderin kişisel ağırlığı dışında, Kemalist anayasacılık yaklaşımının temel özelliği bu olmaktadır: TBMM'ni egemenliği kullanan tek organ saymak.

3) Kemalist anayasacılık yaklaşımının özündeki temel amaç nedir?

Şimdi, geriye doğru bakıldığında zaman, özellikle 1925 yılının “*Takrir-i Sükûn*”uyla muhalefetin susturulduğundan sonra, aynı “*meclis hükümeti*” sisteminin saklı tutuluşunu bir büyük “*aldatmaca*” olarak görenler çıkabilir. “*Kişisel etkisi bunca ağır basan bir lideri n meclis üstünlüğü ilkesini sürdürüşünde ne anlam vardır?*” diye sorulabilir de.

Ancak, bir başka soru daha önemlidir: Kişisel etkisi bunca ağır basan bir liderin, başkanlık sistemi gibi ya da kendisiyle çağdaş diktatörlüklerin uyguladıkları sistemler gibi bir sisteme geçmeyerek Milli Mücadele'nin başlangıcındaki sistemi özünde çok büyük bir değişiklik yapmadan sürdürmüş olmasındaki amaç nedir?

Bu soru, biri “*anayasa bilgeliği*”, öbürü de “*sistem ve felsefe ilişkileri*” açısından olmak üzere iki açıdan yanıtlanabilir.

Anayasa bilgeliği, benimsenen ve bir süre başarıyla işlemiş olan bir sistemde çok büyük değişiklikler yapmaktan kaçınma biçil l’inde özetlenebilir. Tutuculukla aynı şey değildir bu. Tam tersine, işleyen bir sistemi kurumlarıyla uygulandığı arasındaki diyalektik bağlantıyı canlı tutarak geliştirmektir. Mustafa Kemal, bir ulusun yaşamında çözülmesi gerekli sorunlara anayasa ile oynayarak çözüm getirmek yerine, anayasa sistemini genel çizgileriyle aynı bırakmak ve çözümünü bu çerçevenin sürekliliği içinde aramaktan yanadır.

İkincisi daha önemli: Gerçekteki işleyişi bambaşka da olsa ulus egemenliğine ve bu egemenliğin tek organ tarafından kullanılmasına dayanan bir anayasa sisteminin aynı kalması bu sistemin genel bir devlet felsefesi olarak benimsenen amaca da uygun düşmesini o amacı gerçekleştirmek için kullanılacak en elverişli çerçeve sayılmasını anlatır. Amaç “*mukadderatıyla bizzat alâkadar olan fert*”lerden kurulu bir toplum yaratmaktır ve benimsenen biçim yalnız görünürde amaca uygunluğu bakımından değil amacın gerçekleştirilmesinde gidilecek yol bakımından da elverişli sayılmıştır. TBMM’nin egemenliği kullanan tek organ olarak çalışması onun her gün bu amacı göz önünde bulundurmasını, gitgide halkla daha çok özdeşleşmesini gerektirir.

4) Yakın geçmişteki anayasa denemesinin başarısızlığı Kemalist yaklaşımla nasıl açıklanabilir?

1961 Anayasası. Türk anayasacılığında 1920’den başlayarak sürüp gelen bir geleneğin büyük ölçüde değiştirilmesi ve TBMM’nin egemenliği kullanan tek organ olmaktan çıkarılıp egemenliği kullanan “*organlardan biri*” durumuna getirilişi demektir.

Anayasa aynı zamanda toplumu değiştirmek ve ulus egemenliğini gerçekleştirmek bakımından da kaldıramayacağı kadar çok yük yüklenmişti. Elitçi ve bürokratik yapıları dolayısıyla özde bu yolda çalışması düşünülmeyecek kurumlardan ya da toplumun bugünkü aşamasında ağır basan çevrelerce daha rahat kullanılacak kurallardan çok şey bekleniyordu. Anayasaya bağlanan umutlar büyüktü, hayal kırıklıkları da büyük oldu.

1961 denemesinin Kemalist anayasacılık yaklaşımıyla kolay kolay bağdaştırılamayacak olan yönleri böyle özetlenebilir.

Kemalist yaklaşımla bağdaştırılabilecek bir tutum iki noktada doğru teşhis koymayı gerektirdi:

a) *Ulus egemenliğinin TBMM’nce kullanılışında aksayan nedir?*

b) *Çağdaşlaşan bir toplumda Anayasa ile getirilmiş olan haklar ve özgürlükler düzeni bakımından eksikliği duyulan nedir?*

1960 öncesine bakıldığında bu sorulara verilebilecek yanıtların da basit olması gerekirdi:

a) TBMM’nin ulus egemenliğini kullanan tek organ oluşu, bu organda karar tekeli ellerinde bulunduran çoğunluğun kendisini “ulus iradesi” ile özdeşleştirmesine yol açmıştır. Demek ki, ulus iradesinin çoğunluk ve azınlık arasındaki diyalektik bütünlük içinde düşünülmesi gerektiğini göz önünde bulundurmak ve TBMM’nin üstün yerini sürdürerek azınlığı koruyacak önlemleri Anayasaya eklemekle yetinebilirdi.

b) Çağdaşlaşan bir toplumda ekonomik ve sosyal hakların anayasa güvencesi altına alınmamış olması en büyük eksiklikti. Anayasadaki haklar ve özgürlükler listesine böyle bir ekleme yapmakla birlikte bunların doğal savunucusu ve koruyucusu olabilecek işçi kuruluşları ile siyasal partilerin meydana getirilip yaşamasını sağlayacak yolların iyice açılması gerekirdi.

Sistemin çöküşü ve Türkiye’nin yeni bir anayasacılık çabasına muhtaç duruma düşmesi belki, birinci noktadaki başarısızlığın ikinci noktadaki eksikliklerle daha da artmış olmasından ileri geliyor.

Birinci noktadaki başarısızlık, yani azınlığı ezmeden işleyen ve sorunlara çözüm bulabilen bir siyasal mekanizmanın kurulamamış olması, ilk bakışta yalnızca. TBMM’nin ve ona dayalı yürütme gücünün önüne çok fazla “karşı ağırlık” konmasından kaynaklanmış gibi görünebilir. Ancak, asıl sorunun TBMM içindeki siyasal güçlerle toplumun özelemleri arasında tam bir özdeşlik kurulamamış olmasıyla ilişkili bulunduğu da açıktır. Çağdaşlaşan bir toplumun ekonomik ve sosyal özelemlerine çözüm getirecek siyasal kuruluşlar yaratamamış ya da bunları TBMM’ne aktaramamış olmak, sistemi kendi içindeki karşı - ağırlıklar sorununda çok fazla etkilenir duruma getirmiş olabilir. Toplumun tam anlamıyla yansıtmayan bir parlamento Anayasasının’ duvarlarına çarptıkça, egemenliği kullanan tek organ olmayışın verdiği eziklik daha da artmış, sonunda eziklik çaresizliğe, çaresizlik de çöküntüye dönüşmüştür.

Şimdi, yeni bir anayasacılık döneminin eşiğinde geleceğe dönük olarak aranacak çözümler, herhalde, Kemalist yaklaşıma 1961 sisteminden de daha çok ters düşecek yukarıdan aşağıya “vesayet sistemleri” olarak değil ulus iradesini çağdaş demokrasi anlayışına da uygun bir biçimde aşağıdan yukarıya doğru örgütleyecek sistemler olarak düşünülmelidir.